

STUDIA OBSZARÓW WIEJSKICH
2018, tom 49, s. 121–138
<https://doi.org/10.7163/SOW.49.8>

KOMISJA OBSZARÓW WIEJSKICH
POLSKIE TOWARZYSTWO GEOGRAFICZNE
www.ptgeo.org.pl

INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA
POLSKA AKADEMIA NAUK
www.igipz.pan.pl

Rewitalizacja wsi dla rozwoju turystyki na przykładzie województwa lubelskiego

Rural revitalization for the development of tourism on the example of the Lubelskie Voivodeship

Joanna SZCZĘSNA • Monika WESOŁOWSKA

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
Wydział Nauk o Ziemi i Gospodarki Przestrzennej
Al. Kraśnicka 2D, 20-718 Lublin
joanna.szczesna@poczta.umcs.lublin.pl • monika.wesolowska@umcs.pl

Zarys treści: Jedną z najprężniej rozwijających się współcześnie dziedzin gospodarki na świecie jest turystyka. Podobne zjawisko można obserwować w Polsce, przede wszystkim w miastach i obszarach atrakcyjnych przyrodniczo. Stosunkowo słabo natomiast w rozwoju turystyki jest wykorzystany potencjał historyczno-kulturowy polskiej wsi, mimo jego bogactwa i różnorodności. Wieś, i to tylko w obszarach posiadających inne atrakcje turystyczne, stanowi raczej zaplecze noclegowo-gastronomiczne niż jest celem turystyki samym w sobie. Tymczasem turystyka jest dla obszarów wiejskich szansą na jej rozwój, dywersyfikację sposobów gospodarowania i ożywienie społeczne, a tym samym jedną z dróg prowadzących do rozwiązania współczesnych problemów tych obszarów. Jednak warunkiem rozwoju funkcji turystycznej na wsi jest jej dostosowanie do celów turystycznych, dlatego w procesach rewitalizacji obszarów wiejskich bardzo istotne jest uwzględnienie działań prowadzących do rozwoju turystyki.

Celem niniejszego opracowania jest ocena stopnia zaawansowania procesów rewitalizacyjnych na obszarach wiejskich województwa lubelskiego, ze szczególnym uwzględnieniem rozwoju turystyki, wskazanie potrzeb i możliwości działań, które mogą się przyczynić do tego rozwoju, a także wybranych barier, które utrudniają pozytywne przemiany.

Na podstawie analizy projektów zrealizowanych i wnioskowanych do dofinansowania z funduszy UE, wyników badań ankietowych oraz obserwacji terenowych przeprowadzonych przez autorki można stwierdzić, że procesy rewitalizacyjne w województwie lubelskim są na etapie początkowym, a rozwój turystyki nie stanowi w projektach rewitalizacji celu priorytetowego, a raczej uzupełniającego.

Słowa kluczowe: rewitalizacja wsi, obszary wiejskie województwa lubelskiego, rozwój turystyki.

Wstęp

Współczesna polska wieś jest przestrzenią rozwoju nowoczesnej przedsiębiorczości rolniczej wspieranej funduszami UE, ale jednocześnie na wielu obszarach ogniskiem problemów społecznych, kulturowych, gospodarczych i przestrzennych, będących pokłosiem uwarunkowań historyczno-politycznych kraju, zwłaszcza okresu gospodarki socjalistycznej

(Wójcik 2017). Do tych problemów należą m.in.: przeludnienie agrarne i związane z nim ukryte bezrobocie oraz ubóstwo, zapóźnienie gospodarcze, relatywnie niski poziom edukacji i partycypacji w życiu społecznym ludności wiejskiej, patologie społeczne (z alkoholizmem na pierwszym planie), kurczenie i depopulacja wsi, zanikanie tradycyjnej kultury wiejskiej i tożsamości kulturowej, degradacja tradycyjnego krajobrazu wiejskiego i przejmowanie miejskich wzorców budownictwa i zagospodarowania przestrzeni, niszczenie obiektów o dużej wartości historyczno-kulturowej i inne (Kamińska 2010; Rosner 2012; Heffner 2016; Wójcik 2017). Aktualnie jest jednak dobry klimat do rozwiązywania problemów wsi, dzięki uregulowaniom prawnym (Ustawa o rewitalizacji z 2015 r.) i dostępnym funduszom zewnętrznym dotyczącym rewitalizacji obszarów wiejskich.

Województwo lubelskie charakteryzuje się zdecydowaną przewagą obszarów wiejskich – powyżej 70% jego powierzchni stanowią użytki rolne (Maj 2011), a produkcja rolna jest tradycyjnie dominującą dziedziną gospodarki. Mimo sprzyjających warunków przyrodniczych dla rozwoju rolnictwa PKB osiągnane na osobę wynosi 50–60% średniej krajowej, co oznacza bardzo niski poziom rozwoju gospodarczego. Obserwuje się tutaj także większość z opisanych powyżej, typowych problemów obszarów wiejskich wzmaganych przez fakt peryferyjności obszaru, położonego na pograniczu Unii Europejskiej, w bezpośrednim sąsiedztwie Ukrainy i Białorusi, co nie daje większych perspektyw rozwoju gospodarczego (Miszcuk 2013; Rodzół i Wesołowska 2013).

Jednocześnie jednak pograniczne położenie Lubelszczyzny, z bogatą tradycją historyczno-kulturową, licznymi zabytkami i w niewielkim stopniu przekształconą przyrodą, może stanowić jej niezaprzeczalny atut w rozwoju turystycznym. A to właśnie turystyka jest obecnie jedną z najprężniej rozwijających się dziedzin gospodarki na świecie. Z tego względu także dla województwa lubelskiego stanowi ona alternatywną – uzupełniającą gałąź gospodarki, mogącą generować dodatkowe dochody (Szczęsna i Wesołowska 2015). Główną barierą jej rozwoju na obszarach wiejskich Lubelszczyzny jest słaba infrastruktura turystyczna i niski poziom usług, a także znikoma liczba atrakcyjnych produktów turystycznych (Żbikowski i Stelmach 2007). Rewitalizacja obszarów wiejskich Lubelszczyzny, wspierana dostępnymi obecnie programami finansowymi, ukierunkowana na rozwój funkcji turystycznej, może się w znacznym stopniu przyczynić do poprawy wizerunku lubelskiej wsi oraz stworzyć warunki do jej intensywniejszego rozwoju gospodarczego i społecznego.

Rewitalizacja jest pojęciem uniwersalnym i pojemnym, w którego zakres mogą wchodzić szeroko zakrojone działania zmierzające do rozwiązywania różnorodnych problemów występujących na danym obszarze. W niniejszym artykule autorki skupiły się na takich działaniach rewitalizacyjnych, które prowadzą do rozwoju turystyki na obszarach wiejskich jako dynamicznie rozwijającej się dziedziny gospodarki, mającej szerokie perspektywy wzrostu i jednocześnie mogącej się przyczynić do pozytywnych zmian ekonomicznych, wizerunkowych i kulturowych wsi oraz rozwiązywania niektórych problemów tych obszarów.

Celem opracowania jest ocena stopnia zaawansowania procesów rewitalizacyjnych na obszarach wiejskich województwa lubelskiego (określanego zamiennie Lubelszczyzną), ze szczególnym uwzględnieniem rozwoju turystyki, jak również wskazanie potrzeb i możliwości działań, które mogą się przyczynić do tego rozwoju, a także wybranych barier, które utrudniają pozytywne przemiany. Opracowanie zawiera: charakterystykę pojęcia rewitalizacji ze szczególnym uwzględnieniem działań wspierających rozwój turystyki, propozycje działań rewitalizacyjnych na rzecz rozwoju turystyki wsparte przykładami dobrych praktyk w tym zakresie, przegląd programów i funduszy zewnętrznych skierowanych do obszarów

wiejskich na cele rewitalizacji i rozwoju turystyki oraz wyniki badań ankietowych dotyczących działań rewitalizacyjnych w gminach województwa lubelskiego. Podstawowe metody pracy, które posłużyły do zebrania przedstawionych materiałów to: analiza literatury źródłowej oraz danych statystycznych, badanie ankietowe w gminach województwa lubelskiego oraz terenowe obserwacje własne auterek.

Atrakcyjność turystyczna obszarów wiejskich Lubelszczyzny

Lubelszczyzna należy do obszarów o znacznym potencjalnie turystycznym, opierającym się zarówno na walorach przyrodniczych, jak i kulturowych, na co wskazuje między innymi audyt turystyczny przeprowadzony na zlecenie Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego (*Audyt...* 2015)

Opisywany obszar jest terenem swoistego pogranicza kulturowego, narodowościowego i religijnego. W przeszłości Dolina Bugu stanowiła pomost łączący Morze Bałtyckie z Morzem Czarnym. Przebiegały tędy dwa szlaki handlowe: znad Morza Czarnego (dnieprzańsko-prypecko-bużański) i z Wołynia (bużański). Sprzyjały one rozwojowi osadnictwa już we wczesnym średniowieczu. Przez wiele wieków obszar ten był terenem walk o wpływy. Zamieszkiwały go różne narodowości: Polacy, Rusini, Białorusini, Litwini, Żydzi, Tatarzy i Niemcy, których kultury wzajemnie się przenikały (Miśkiewicz 1981; Musianowicz 1960).

Położenie na skrzyżowaniu historycznych, międzynarodowych szlaków handlowo-komunikacyjnych oraz zróżnicowanie narodowościowo-religijne oraz pograniczny charakter analizowanego obszaru sprawiły, że region ten obfituje w liczne walory kultury materialnej, m.in.: obiekty sakralne i nekropolie różnych wyznań, zabudowania gospodarcze, obiekty użyteczności publicznej, dwory oraz pałace poszlacheckie i pomagnackie, często w otoczeniu pięknych parków, układy urbanistyczne, pola bitewne i miejsca martyrologii, z których wiele posiada status zabytków. W kontekście walorów antropogenicznych za unikalną cechę należy uznać wielokulturowość, będącą rezultatem wielowiekowego ścierania się kultur i religii (*Audyt...* 2015).

Walory kulturowe, wpisane w słabo przekształcone środowisko przyrodnicze, stanowią znaczny potencjał regionu, stwarzając możliwości rozwoju wielu form turystyki: kulturowej, wypoczynkowej i aktywnej (Szczęsna i Wesołowska 2015; Bronisz i in. 2017). Region charakteryzuje się dużym potencjałem do rozwoju turystyki pielgrzymkowej i religijno-poznawczej; dysponuje znaczną liczbą sanktuariów (m.in. Sanktuarium Błogosławionych Męczenników w Pratulinie, Sanktuarium Unitów Podlaskich w Kostomłotach, prawosławny Monaster św. Onufrego w Jabłonnej, ośrodki kultu maryjnego w Kodniu, Leśnej Podlaskiej, Orchówku, Nabróży, Lubyczy Królewskiej i Tarnoszynie), świątyń i cmentarzy. Obiekty te charakteryzują się często specyficzną architekturą i wystrojem polegającym na pomieszaniu elementów typowych dla różnych religii (Wesołowska 2007; Szczęsna i in. 2011; Szczęsna, Wesołowska 2015). Wartością niematerialną kultury są lokalne obrzędy i zwyczaje wyrosłe z tradycji wielonarodowych i wielowyznaniowych.

Środowisko naturalne województwa lubelskiego jest zróżnicowane i zachowane w dobrym stanie, co sprawia, że ponad 30% jego obszaru podlega różnorodnym formom ochrony przyrody. Są to: parki narodowe Roztoczański i Poleski, Międzynarodowy Rezerwat Biosfery „Polesie Zachodnie”, siedemnaście parków krajobrazowych, obszary chronionego krajobrazu, liczne rezerваты, obszary „Natura 2000” i inne. Potencjał przy-

rolniczy Lubelszczyzny jest tak duży, że stwarza możliwości rozwoju zróżnicowanych form turystyki. Czyste środowisko i rolniczy charakter województwa lubelskiego predysponują ten obszar do rozwoju agroturystyki i ekoagroturystyki. Duża liczba obszarów chronionych i terenów słabo przekształconych przez człowieka, a przy tym bardzo atrakcyjnych przyrodniczo i krajobrazowo, daje podstawy do rozwoju turystyki ekologicznej, krajoznawczej i przyrodniczo-poznawczej, ze szczególnym uwzględnieniem „birdwatchingu”. Warunki dla rozwoju turystyki wypoczynkowej weekendowej oraz wakacyjnej stwarza Pojezierze Łęczyńsko-Włodawskie, a zbiorniki jezior pozwalają na uprawianie sportów wodnych (Szczęsna i Wesołowska 2015).

Mimo że potencjał turystyczny Lubelszczyzny jest bardzo duży, nie jest on w pełni wykorzystywany. Aby zaistniały warunki do rozwoju funkcji turystycznej, zwłaszcza osadzonej na wykorzystaniu walorów kulturowych regionu (szczególnie na obszarach wiejskich), należy podjąć szereg działań, a jednym z podstawowych jest rewitalizacja.

Rewitalizacja a rozwój turystyki

W literaturze naukowej i fachowej oraz aktach prawnych dotyczących rewitalizacji pojęcie to jest definiowane w różny sposób. Przedstawiona poniżej eksplikacja została wypracowana przez autorki na podstawie definicji rewitalizacji zawartych w kilku opracowaniach, w taki sposób, aby można ją było odnieść do obszarów wiejskich.

Rewitalizacja to kompleksowy, skoordynowany, wieloletni, prowadzony na określonym obszarze proces przemian przestrzennych, technicznych, społecznych i ekonomicznych, prowadzony wspólnie przez władzę samorządową, społeczność lokalną i innych uczestników w celu wyprowadzenia tego obszaru ze stanu kryzysowego, poprzez nadanie mu nowej jakości funkcjonalnej i stworzenie warunków do jego rozwoju i zmian jakościowych, poprzez wzrost aktywności społecznej i gospodarczej, poprawę środowiska zamieszkania oraz ochronę dziedzictwa narodowego, przy zachowaniu zasad zrównoważonego rozwoju, w oparciu o charakterystyczne uwarunkowania endogeniczne (Ustawa... 2015, *Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia...* 2008, www.mr.gov.pl, www.urbanistyka.info).

Programy i procesy rewitalizacyjne są wdrażane w Europie od drugiej połowy XX w., pierwotnie przede wszystkim w miejskich obszarach przemysłowych. W Polsce dobry klimat dla działań rewitalizacyjnych trwa od kilkunastu lat i jest związany z pojawieniem się programów wsparcia finansowego na te cele, głównie z funduszy UE, ale ich intensyfikację obserwuje się od uchwalenia w 2015 r. ustawy o rewitalizacji, która reguluje warunki i zasady jej planowania, a wraz z nią narzędzi finansowych i organizacyjnych wspierających te działania. Początkowo w Polsce procesy rewitalizacji obejmowały głównie obszary miast. Obecnie realizowane są również na obszarach wiejskich. Rewitalizację można uznać za element szerszego i realizowanego już od początku lat dwutysięcznych procesu odnowy wsi, rozumianego jako proces poprawy warunków życia mieszkańców obszarów wiejskich, którego inicjatorem i podmiotem jest społeczność lokalna, dostosowującego wieś do wymogów współczesności oraz do pełnienia nowych funkcji społecznych i gospodarczych z zachowaniem lokalnego dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego oraz tożsamości i wspólnoty lokalnej (Wilczyński 2003; Brożek 2011).

Procesy rewitalizacji w obszarach wiejskich mogą, w zależności od lokalnych uwarunkowań i potrzeb, przebiegać w sposób zróżnicowany. Jednym z możliwych kierunków

jest dostosowanie jej do wprowadzenia funkcji turystycznej. Turystyka jest obecnie jedną z najprężniej rozwijających się gałęzi gospodarki i wciąż poszukuje nowych przestrzeni, atrakcji i form. Jednocześnie otwiera nowe możliwości rozwoju i może być przyczynkiem do rozwiązania niektórych problemów środowiska wiejskiego. Pozwala na dywersyfikację dochodów i poprawę warunków ekonomicznych, może ograniczyć „odpływ” ludzi młodych, przyczynić się do poprawy wizerunku wsi, jej infrastruktury oraz zachowania i wykorzystania dziedzictwa historycznego, kulturowego i przyrodniczego. Jednak warunkiem rozwoju funkcji turystycznej na wsi jest jej dostosowanie do celów turystycznych, a rewitalizacja jest właśnie narzędziem umożliwiającym rozwój tej funkcji. Polska wieś stanowi atrakcyjną przestrzeń dla rozwoju turystyki, ze względu na zachowany w wielu miejscach tradycyjny krajobraz, zabudowę, sposób gospodarowania oraz bogate tradycje kulturowe, a także przyrodę zróżnicowaną i w wielu miejscach w niewielkim stopniu przekształconą, dzięki czemu może stanowić alternatywę dla zatłoczonych, popularnych destynacji turystycznych, jakimi są miasta i kurorty wypoczynkowe. Współczesny turysta, funkcjonujący w zglobalizowanym świecie, poszukuje atrakcji i produktów oryginalnych, lokalnych, charakterystycznych i wyrosłych z tradycji danego regionu, a to może zaoferować właśnie polska wieś. Dlatego w procesie rewitalizacji, uwzględniając cele turystyczne, powinno się dążyć do przywracania wsi jej tradycyjnego wizerunku.

Aby możliwe było wprowadzenia funkcji turystycznej na wsi, konieczne jest podejmowanie wielu działań. W procesie rewitalizacji, wśród działań przyczyniających się do rozwoju turystyki można zaproponować następujące:

- renowację i zagospodarowanie obiektów istniejących (w tym zabytkowych): zabudowy, infrastruktury, założeń zielonych (ogrodów, parków) oraz wprowadzanie do nich funkcji turystycznych (gastronomicznych, hotelarskich, kulturalnych, muzealnych, handlowych, rekreacyjnych i informacyjnych);
- rewitalizację przestrzeni przyrodniczej;
- przywracanie lub ożywianie tradycyjnej kultury wiejskiej (artystycznej, obrzędowej, rzemieślniczej, uprawowej, kulinarnej itd.) i nowoczesne jej wykorzystanie w tworzeniu produktów turystycznych, takich jak np.: imprezy kulturalne i historyczno-rekonstrukcyjne, pamiątkarstwo, produkty regionalne, zdrowa żywność itd.;
- przywracanie tradycyjnego krajobrazu kulturowego wsi: tradycyjna zabudowa, uprawy, elementy dekoracyjne i mała architektura (np. sakralna) i jego wykorzystanie dla rozwoju turystyki, np. tworzenie wsi tematycznych czy skansenów;
- wprowadzanie nowej infrastruktury turystycznej: trasy rowerowe, kajakowe, piesze, ścieżki edukacyjne, miejsca rekreacji wraz z infrastrukturą towarzyszącą;
- tworzenie różnorodnych materiałów informacyjnych, dotyczących historii i kultury na danym obszarze, ale także możliwości uprawiania turystyki;
- działania popularyzujące turystykę na terenach wiejskich;
- aktywizacja i edukacja społeczności wiejskiej do działań rewitalizacyjnych na rzecz rozwoju funkcji turystycznej.

W województwie lubelskim można wskazać sporo pozytywnych przykładów działań rewitalizacyjnych realizowanych przez gminy, instytucje społeczne i podmioty indywidualne, które przyczyniły się do rozwoju funkcji turystycznej. Poniżej przedstawiono trzy z nich.

W latach 2007–2014 gmina Hanna zrealizowała kompleksowy projekt „Rewitalizacja Centrum Hanny”, w ramach którego zmodernizowano centrum wsi wraz z parkiem, organizując w nim strefę rekreacyjno-integracyjną dla mieszkańców i turystów, odrestauro-

wano budynki zabytkowe, w części z nich zorganizowano przestrzeń kulturalną (Galerię Rękodzieła Ludowego Lokalnej Społeczności oraz Izbę Pamięci Lokalnej Społeczności; fot. 1, 2). Ponadto gmina zrealizowała inwestycję rozbudowy przestrzeni sportowo-rekreacyjnej, m.in. odcinek Nadbużańskiego Szlaku Rowerowego, szlak kajakowy po rzece Hanna i liczne szlaki piesze. Działania te przyczyniły się do ożywienia ruchu turystycznego w okolicy, w konsekwencji czego w 2015 r. gmina podjęła uchwałę o dalszej rewitalizacji jej obszaru (Uchwała nr VIII/32... 2015). W 2016 r. za swoje działania gmina Hanna otrzymała nagrodę: Lider Rozwoju Regionalnego.

Fot. 1. Dawna organistówka w Hannie jest przykładem tradycyjnej wiejskiej architektury drewnianej (fot. R. Zagorski)

Former organist's house in Hanna is an example of traditional rural wooden architecture

Źródło/Source: www.wiadomosci24.pl/arttykul/galeria_tworcow_ludowych_w_hannie_182032.html,

Fot. 2. Od 1 VIII 2010 r. po rewitalizacji, organistówka mieści Galerię Twórców Ludowych (fot. S. Kamiński) *After revitalization, from 1 VIII 2010 there is a gallery of folk artists*

Źródło/Source: <http://mapio.net/pic/p-53530250/>

Doskonałym przykładem inicjatywy społecznej, realizującej kompleksowe działania: turystyczne, edukacyjne, kulturalne, produkcyjne i usługowe, wykorzystujące lokalne dziedzictwo kulturowe i zasoby środowiska naturalnego, wpisujące się w koncepcję rewitalizacji wsi, jest utworzenie w miejscowości Hołowno wioski tematycznej *Kraina Rumianku*. Jej pomysłodawcą i realizatorem jest Stowarzyszenie Aktywizacji Polesia Lubelskiego. Inicjatywa ta, obejmująca bardzo szeroki „wachlarz” działań, przyczyniła się do odbudowania tradycyjnego wizerunku wsi Hołowno oraz przede wszystkim do poprawy jej sytuacji gospodarczej, zaangażowała i zaktywizowała lokalną społeczność (fot. 3, 4). Stowarzyszenie otrzymało liczne nagrody i wyróżnienia za swoją działalność (www.krainarumianku.pl 15.06.2017).

Przykładem indywidualnego przedsięwzięcia łączącego funkcje muzealne, edukacyjne, kulturalne i usługowe w zakresie turystyki, hotelarstwa i gastronomii, które wpisuje się w koncepcję rewitalizacji, jest miniskansen *Zagroda Guciów* na Roztoczu (fot. 5, 6). Ta prywatna inicjatywa stała się impulsem dla innych mieszkańców wsi do rozwoju przedsiębiorczości w zakresie różnorodnych usług, bazujących na lokalnym dziedzictwie i środowisku.

Fot. 3, 4. Rumiankowa wieś – Hołowno
„Camomile village” – Hołowno
Źródło/Source: <http://krainarumianku.pl/galeria/>

Fot. 5, 6. Zagroda Guciów na Roztoczu
Guciów farm in Roztocze
Źródło/Source: <http://www.lgdnaszeroztocze.pl/zagroda-guciw/>

Wsparcie finansowe działań rewitalizacyjnych związanych z turystyką w województwie lubelskim

Prowadzenie rewitalizacji wsi między innymi w kierunku rozwoju turystyki zależy w dużej mierze od możliwości pozyskania środków z budżetu unijnego. Beneficjenci z obszarów wiejskich województwa lubelskiego korzystają z pomocy unijnej od momentu przystąpienia Polski do UE, czyli od 2004 r. Przez ten okres zmianie uległy programy operacyjne i źródła ich finansowania (tab. 1). Niemniej w każdym z nich można doszukać się działań umożliwiających pokrycie kosztów związanych z rewitalizacją w kierunku turystyki. Wartość przeprowadzonych do tej pory projektów z tej dziedziny osiągnęła ponad 1,5 mld zł. Najwięcej projektów zrealizowano w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013, oś IV LEADER (tab. 1).

Tabela 1. Programy realizowane w województwie lubelskim z działaniami z zakresu turystyki i rewitalizacji

Nazwa programu/ działania	Liczba projektów	Wartość pro- jektu [zł]	Dofinansowa- nie z EU [zł]	Rodzaje przedsięwzięć
Zintegrowany Program Operacyjny Rozwoju Regionalnego 2004–2006				
1.4. Rozwój tury- styki i kultury	12	115 591 406	75 072 444	rewitalizacja przestrzeni miast (rynków), remonty konserwatorskie
Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich 2004–2006				
2.3. Odnowa wsi oraz zachowa- nie dziedzictwa kulturowego	153	44 452 193	31 583 728	adaptacja, modernizacja budynków, po- mieszczeń, budowa centrów kulturalno- -rekreacyjnych, kształtowanie, budowa, zagospodarowanie, rewitalizacja, odnowa wsi (zwłaszcza części centralnej)
2.7. Pilotażowy program Leader+	15	4 857 839	3 767 539	aktywizacja mieszkańców, inicjowanie współpracy, lokalne inicjatywy
Regionalny Program Operacyjny Województwa Lubelskiego na lata 2007–2013				
1.5. Dotacje inwe- stycyjne w dziedzi- nie turystyki	177	589 679 733	182 358 180	budowa, adaptacja, modernizacja i wyposażanie obiektów hotelowych do celów turystycznych, remont, ada- ptacja zabytkowych zespołów architek- tonicznych na cele turystyczne, budowa centrów utrwalania tradycji i kultury, wprowadzanie nowych usług i produktów turystycznych
7.1. Infrastruktura turystyki	88	597 375 287	387 644 739	budowa i oznakowanie ścieżek turystycznych, zagospodarowanie i wyposażenie terenów rekreacyjnych, budowa i mo- dernizacja domów kultury i centrów turystycznych, remonty i modernizacje zabytkowych obiektów: kościołów, cerkwi, murów itp., tworzenie nowych obiektów, szlaków
7.2. Promocja kultury i turystyki	20	17 463 423	11 869 149	kampanie promocyjne, nadawanie marki produktom turystycznym
7.3. Współpraca międzyregionalna	14	7 256 162	4 907 598	współpraca sieciowa, spotkania, rajdy
Program Operacyjny Współpracy Transgranicznej Polska-Białoruś-Ukraina 2007–2013				
1.2. Rozwój turystyki	7	21 520 345	19 223 289	współpraca w obszarze transgranicznym
Program Operacyjny Rozwój Polski Wschodniej 2007–2013				
V.2. Trasy rowerowe	1	54 098 952	44 701 332	wytyczenie i infrastruktura tras rowerowych
Program Rozwoju Obszarów Wiejskich 2007–2013				
Oś III – Jakość życia na obszarach wiejskich i różnico- wanie gospodarki wiejskiej 313 Odnowa i rozwój wsi	110	40 622 649	27 609 499	remonty, rekonstrukcje, przebudowy obiektów zabytkowych, m.in. kościołów i cerkwi, zagospodarowanie zbiorników wodnych, źródeł, rewitalizacja parków, terenów rekreacyjnych i turystycznych, budowa wiejskich centrów turystyki i promocji wsi

Oś IV PROW – LEADER 413 Małe projekty	1176	30 620 262	21 981 746	filmy promocyjne, foldery, ulotki, monografie, książki, albumy; tablice promocyjno-informacyjne, witacze; festyny, jarmarki, dożynki, dni miejscowości, pikniki, warsztaty; wytyczenie, oznakowanie szlaków; budowa infrastruktury turystycznej, doposażanie szlaków w wiaty, zadaszenia; remonty, renowacje zabytkowych obiektów; tworzenie i doposażanie muzeów, izb pamięci, punktów informacji turystycznej, gospodarstw agroturystycznych;
Oś IV PROW – LEADER 413 Odnowa i rozwój wsi	76	13 607 278	9 991 811	adaptacja budynków do celów turystyki; budowa ciągów pieszo-rowerowych, infrastruktury turystycznej, tyczenie szlaków; odnowa, rewitalizacja, remonty zabytkowych obiektów; zagospodarowanie terenów turystyczno-rekreacyjnych

Źródło: <http://www.mapadotacji.gov.pl/>; <http://archiwum.prow.lubelskie.pl/mapa-projektow/mapa>

Największą wartość posiadały projekty zrealizowane w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na lata 2007–2013. Głównym jego celem było „podniesienie konkurencyjności Lubelszczyzny prowadzące do szybszego wzrostu gospodarczego oraz zwiększenia zatrudnienia z uwzględnieniem walorów naturalnych i kulturowych regionu”. Działania odnoszące się do RPO WL 2007–2013 miały za zadanie zapewnienie rozwoju bazy turystycznej, poprawę jej jakości i dostępności oraz powstanie nowych miejsc pracy w turystyce. Realizowane projekty skupiały się na poprawie stanu technicznego zabytków, rozwoju bazy turystycznej, systemu informacji i promocji turystycznej.

W nowej perspektywie finansowej na lata 2014–2020, beneficjenci mogą również sięgnąć po środki z RPO WL w ramach 13. osi priorytetowych, wśród których dwie – oś 7 i 13, odnoszą się do szeroko pojętych zabiegów rewitalizacyjnych (RPO WL 2015). Oś 7 „Ochrona dziedzictwa kulturowego i naturalnego” realizowana jest poprzez efektywne wykorzystanie i zachowanie zasobów kulturowych regionu. W działaniu tym wsparciu podlegać powinny usługi kulturalne i turystyczne, bazujące na dużym potencjale Lubelszczyzny. Inwestycje w kulturę wpłyną na zwiększenie atrakcyjności regionu, co w efekcie może się przyczynić do rozwoju turystyki. W ramach tej osi priorytetowej wspierane będą projekty z zakresu ochrony i zachowania zabytków o znaczeniu regionalnym i lokalnym. Do realizacji przewidziano między innymi działania związane z renowacją, restauracją, rewaloryzacją, rewitalizacją i zabezpieczeniem obiektów wpisanych do rejestru zabytków. Realizowane będą także projekty z zakresu rozwoju oraz poprawy stanu infrastruktury kultury, poprawiające dostępność do obiektów i dóbr kultury oraz miejsc atrakcyjnych turystycznie, a także służących rozwojowi aktywnych form turystyki, tworzeniu i rozwijaniu kompleksowego systemu informacji i promocji turystycznej i kulturalnej. Działania w tym zakresie mogą się przyczynić do zmian w strukturze zatrudnienia społeczności wiejskiej oraz zwiększenia udziału turystyki w kreowaniu dochodów.

Oś 13 „Infrastruktura społeczna” będzie się skupiała na wybranych częściach infrastruktury edukacji, zdrowia oraz usług społecznych. W ramach tej osi podjęte będą działania mające na celu dokonanie przemian fizycznych, gospodarczych i społecznych

przestrzeni zdegradowanych. Inwestycje dają szansę na ożywienie społeczne i poprawę jakości życia ludności. Ze względu na fakt, iż przyczyn degradacji obszarów upatrywać można m.in. w utracie ich dotychczasowych funkcji społeczno-gospodarczych, wsparciu podlegać będzie m.in. kształcenie zawodowe (również w zakresie usług turystycznych), finansowana będzie infrastruktura usług społecznych związanych z aktywizacją społeczno-zawodową. Realizowane w ramach priorytetu przedsięwzięcia będą obejmowały działania mające na celu przywracanie bądź nadawanie nowych funkcji zdegradowanym społecznie obszarom. Działania infrastrukturalne obejmowały będą m.in.: przebudowę i adaptację istniejących budynków do celów społecznych, kulturalnych itp., uporządkowanie i zagospodarowanie zdegradowanych przestrzeni publicznych do nowych funkcji, np. na cele turystyczne (RPO WL 2015).

Kompleksowe działania rewitalizacyjne na obszarach wiejskich województwa lubelskiego w nowej perspektywie finansowej (2014–2020) realizowane są w oparciu o lokalne lub gminne plany rewitalizacji. Dotychczas odbyły się 3 edycje konkursu na dofinansowanie w zakresie przygotowania programów rewitalizacji. W pierwszej edycji na 31 zgłoszonych programów tylko 8 dotyczyło obszarów wiejskich, w drugiej na 7 aż 5, a w trzeciej edycji 35 z 35. Łącznie przygotowanych jest 48 programów rewitalizacji obszarów wiejskich realizowanych dzięki dofinansowaniu z funduszy europejskich (tab. 2).

Tabela 2. Wnioski gmin z województwa lubelskiego rekomendowane do dofinansowania Lokalnych Planów Rewitalizacji

Gmina	Tytuł projektu	Łączna wartość projektu (zł)	Wysokość przyznanej dotacji (zł)
Adamów	Rozwój poprzez rewitalizację – opracowanie Programu Rewitalizacji dla Gminy Adamów	39 850	35 865
Adamów	Opracowanie Programu Rewitalizacji dla Gminy Adamów	39 900	35 910
Biłgoraj	Opracowanie Lokalnego Programu Rewitalizacji Gminy Biłgoraj	40 000	36 000
Chodel	Program Rewitalizacji dla Gminy Chodel	39 874	35 887
Frampol	Program Rewitalizacji dla Gminy Frampol	182 375	164 138
Godziszów	Rewitalizacja szansą na rozwój – opracowanie Programu Rewitalizacji dla Gminy Godziszów	39 675	35 708
Goraj	Rozwój poprzez rewitalizację – opracowanie Programu Rewitalizacji dla Gminy Goraj na lata 2017–2023	39 929	35 936
Gościeradów	Przygotowanie Gminnego Programu Rewitalizacji dla Gminy Gościeradów	34 050	30 645
Horodło	Program Rewitalizacji dla Gminy Horodło	39 874	35 887
Jabłoń	Lokalny Program Rewitalizacji Gminy Jabłoń na lata 2017–2023	40 000	36 000
Janów Lubelski	Budowanie partnerstwa na rzecz zmiany społeczno-gospodarczej gminy Janów Lubelski poprzez opracowanie partycypacyjnego Gminnego Programu Rewitalizacji.	174 500	157 050
Józefów	Opracowanie Programu Rewitalizacji dla Gminy Józefów	97 150	87 435
Kazimierz Dolny	Rewitalizacja obszarów zdegradowanych Kazimierza Dolnego z czynnym udziałem społeczności lokalnej	134 540	121 086
Kąkolewnica	Program Rewitalizacji dla Gminy Kąkolewnica	39 874	35 887
Kock	Przygotowanie Programu Rewitalizacji Miasta i Gminy Kock	101 990	89 990
Komarówka Podlaska	Opracowanie Programu Rewitalizacji dla Gminy Komarówka Podlaska na lata 2017–2023	39 900	35 910
Końskowola	Opracowanie Gminnego Programu Rewitalizacji dla Gminy Końskowola	38 150	34 335

Krasnobród	Gmina Krasnobród-Przygotowanie programu rewitalizacji zdegradowanego obszaru	57 300	51 570
Krynice	Program Rewitalizacji dla Gminy Krynice	39 874	35 887
Kurów	Opracowanie Programu Rewitalizacji dla Gminy Kurów na lata 2017–2023	39 575	35 618
Lubycza Królewska	Społeczna Aktywna Rewitalizacja	131 500	117 500
Łomazy	Opracowanie Lokalnego Programu Rewitalizacji Gminy Łomazy	34 050	30 645
Łopiennik Górny	Program Rewitalizacji dla Gminy Łopiennik Górny	39 874	35 887
Milanów	Opracowanie Lokalnego Programu Rewitalizacji Gminy Milanów	34 050	30 645
Milejów	Opracowanie Lokalnego Planu Rewitalizacji Gminy Milejów	34 050	30 645
Mircze	Opracowanie Programu Rewitalizacji Gminy Mircze	40 000	36 000
Opole Lubelskie	Opole Lubelskie – do dotknięcia, do zasmakowania-przygotowanie gminy Opole Lubelskie do rewitalizacji społeczno – gospodarczej obszarów zdegradowanych	165 450	148 905
Piaski	Zwiększenie potencjału planistycznego gminy Piaski w zakresie działań rewitalizacyjnych do roku 2020	199 425	179 483
Poniatowa	Lokalny Program Rewitalizacji szansą na ożywienie społeczno – gospodarcze Gminy Poniatowa	193 550	174 195
Potok Wielki	Lokalny Program Rewitalizacji podstawą do ożywienia społeczno-gospodarczego Gminy Potok Wielki	37 200	33 480
Ruda-Huta	Ożywienie społeczno – gospodarcze Gminy Ruda – Huta dzięki rewitalizacji	40 000	36 000
Rudnik	Program Rewitalizacji dla Gminy Rudnik	39 874	35 887
Serniki	Ożywienie społeczno-gospodarcze gminy Serniki – opracowanie Lokalnego Programu Rewitalizacji Gminy Serniki	39 890	35 901
Siedliszcze	Przygotowanie programu rewitalizacji obszaru kryzysowego na terenie Gminy Siedliszcze	58 140	52 326
Siennica Różana	Program Rewitalizacji dla Gminy Siennica Różana	39 874	35 887
Sosnowica	Program Rewitalizacji dla Gminy Sosnowica	39 874	35 887
Sułów	Lokalny Program Rewitalizacji podstawą do ożywienia społeczno-gospodarczo-kulturalnego gminy Sułów	39 836	35 852
Tarnogród	Lokalny Plan Rewitalizacji podstawą do ożywienia społeczno-gospodarczego gminy Tarnogród	169 440	152 496
Trzydnik Duży	Program Rewitalizacji dla Gminy Trzydnik Duży	39 874	35 887
Tuczna	Lokalny Program Rewitalizacji podstawą do ożywienia społeczno-gospodarczego gminy Tuczna	40 000	36 000
Ułęż	Lokalny Program Rewitalizacji Gminy Ułęż szansą na ożywienie społeczno-gospodarcze gminy	40 000	36 000
Urszulin	Opracowanie Lokalnego Programu Rewitalizacji dla Gminy Urszulin	39 500	35 550
Urzędów	Lokalny Plan Rewitalizacji fundamentem ożywienia społeczno-gospodarczego i przestrzennego gminy Urzędów	167 770	150 993
Werbkowice	Przygotowanie Programu Rewitalizacji Gminy Werbkowice	39 860	35 874
Wierzbica	Lokalny Program Rewitalizacji Gminy Wierzbica szansą na ożywienie społeczno-gospodarcze gminy	40 000	36 000
Wilkołaz	Lokalny Plan Rewitalizacji podstawą ożywienia w sferze społecznej, gospodarczej i przestrzennie-funkcjonalnej Gminy Wilkołaz	34 050	30 645
Wisznice	Przygotowanie Gminnego Programu Rewitalizacji obszaru kryzysowego na terenie Gminy Wisznice	39 850	35 865
Wysokie	Gminny Plan Rewitalizacji jako podstawa rozwoju społecznego, gospodarczego i przestrzennego gminy Wysokie	39 950	35 955

Źródło: Załącznik... (2016), Załącznik nr 2... (2017).

Rewitalizacja wsi województwa lubelskiego w świetle badań ankietowych

Kompleksowe badania dotyczące rewitalizacji obszarów wiejskich w Polsce są wykonywane niezmiernie rzadko. Jednym z takich przedsięwzięć jest badanie pilotażowe przeprowadzone przez Główny Urząd Statystyczny, którego celem było pozyskanie danych o skali realizowanych przez gminy działań rewitalizacyjnych. Pojęcie rewitalizacji w tym badaniu zdefiniowano zgodnie z ustawą o rewitalizacji jako „proces wyprowadzania ze stanu kryzysowego obszarów zdegradowanych, prowadzony w sposób kompleksowy, poprzez zintegrowane działania na rzecz lokalnej społeczności, przestrzeni i gospodarki, skoncentrowane terytorialnie, prowadzone przez interesariuszy rewitalizacji na podstawie gminnego programu rewitalizacji” (*Pozyskanie nowych wskaźników...* s. 64). Natomiast gdy działania skierowane były na rzecz integracji społeczności, waloryzacji przestrzeni (w zakresie infrastruktury technicznej, gospodarczej i społecznej, krajobrazu, architektury) oraz realizacji przedsięwzięć podnoszących jakość życia, określono je mianem odnowy wsi. Badanie dotyczące rewitalizacji przeprowadzono dwuetapowo. Pierwszy etap polegał na analizie stron internetowych urzędów gmin (próbą ok. 70 gmin), w drugim etapie przeprowadzono badania ankietowe w zakresie rewitalizacji miast i odnowy wsi oraz powierzchni publicznych w gminach w latach 2012–2014 (próbą 205 gmin, w tym wszystkie miasta liczące powyżej 100 tysięcy mieszkańców oraz gminy z województwa dolnośląskiego). Na podstawie badania pilotażowego stwierdzono, że udział gmin wiejskich i miejsko-wiejskich, które realizowały zadania z zakresu rewitalizacji w liczbie badanych gmin ogółem był niewielki, w granicach 34,6–52,7%.

Niski stan zaawansowania prac nad rewitalizacją potwierdzają badania autorek, które w 2017 r. przeprowadziły ankietę dotyczącą wdrażania programów rewitalizacyjnych na terenach wiejskich województwa lubelskiego. Ważnym aspektem tego badania było uzyskanie informacji, jaki udział w procesie rewitalizacji mają działania na rzecz rozwoju turystyki.

Ankietę, składająca się z 8 pytań, skierowano do wszystkich gmin wiejskich i miejsko-wiejskich województwa. Odpowiedź zwrotną otrzymano z 59 gmin wiejskich (i obszarów wiejskich gmin miejsko-wiejskich) województwa lubelskiego, co stanowi tylko 30% wszystkich. Wśród gmin, które odpowiedziały na ankietę, 41% nie podejmuje działań rewitalizacyjnych na swoim terenie (24 gminy), tylko w 11 gminach obecnie jest realizowany taki projekt, w trzech jednostkach projekt rewitalizacji był realizowany w przeszłości i został zakończony, a w pozostałych istnieją plany działań rewitalizacyjnych w przyszłości, co potwierdza analiza złożonych wniosków o dofinansowanie zamieszczona w poprzednim rozdziale (tab. 2).

W pytaniu drugim respondenci zostali poproszeni o określenie działań, jakie obejmuje bądź będzie obejmować w przyszłości rewitalizacja. Działania te można podzielić na dwie grupy: działania społeczne i infrastrukturalne. Najczęściej wymieniane typy działań zaprezentowano w tabeli 3.

Tabela 3. Działania dotyczące rewitalizacji na obszarach wiejskich województwa lubelskiego

Działania społeczne	Działania infrastrukturalne
<ul style="list-style-type: none"> • aktywizacja osób nieczynnych zawodowo • podnoszenie kwalifikacji zawodowych szkolenia • organizacja staży i praktyk zawodowych • integracja środowiska • imprezy kulturalne, sportowe edukacyjne, zdrowotne. 	<ul style="list-style-type: none"> • budowa lub przebudowa infrastruktury komunalnej (drogi, chodniki, zbiorniki wodne) • remonty budynków na cele spotkań społecznych • budowa targowisk • budowa kina letniego • urządzenie terenów zielonych • zagospodarowanie miejsc i przestrzeni publicznych, rynków • odnowa kompleksów zabytkowych np. pałacowo-parkowych

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiet.

Kolejne pytanie dotyczyło środków, z jakich jest finansowany program rewitalizacji. Projekty najczęściej są współfinansowane ze środków Unii Europejskiej w ramach Programu Operacyjnego Pomoc Techniczna na lata 2014–2020 oraz w mniejszym zakresie ze środków własnych. Potwierdza to spostrzeżenia, że na obszarach wiejskich przede wszystkim dzięki środkom zewnętrznym możliwe jest podejmowanie działań rewitalizacyjnych.

W pytaniu czwartym respondenci zostali poproszeni o informację, czy w ramach programu rewitalizacji podejmowane są działania na rzecz rozwoju turystyki. Dziesięć spośród analizowanych gmin nie podejmuje takich działań. W pozostałych przypadkach działania dotyczą:

- remontów dróg, ścieżek rowerowych, parkingów, rozbudowy bazy turystyczno-rekreacyjnej, tyczenia nowych ścieżek spacerowych i rekreacyjnych,
- rewitalizacji zabytkowych zespołów dworsko-parkowych,
- zagospodarowania obiektów na funkcje turystyczne, nadawania nowych funkcji użytkowych pomieszczeniom, tworzenia centrów informacji turystycznej,
- zagospodarowania terenu wokół jezior, zalewów (punkty widokowe, ścianki wspinaczkowe, parki linowe), budowa sezonowych basenów rekreacyjnych,
- organizacji wydarzeń kulturalnych i turystycznych, m.in. organizacji plenerów i szkoleń dla artystów, prowadzenia warsztatów rzemieślniczych i kulinarnych,
- budowy ogrodów sensorycznych, plenerowych parków rekreacji,
- tworzenia muzeów (np. tkactwa, historii),
- tworzenia wypożyczalni rowerów i sprzętu turystycznego.

Biorąc pod uwagę zestawienie działań zawarte w tabeli 3, także niektóre z przedsięwzięć niezwiązanych bezpośrednio z turystyką, a dotyczących poprawy infrastruktury na obszarach wiejskich czy organizacji życia kulturalnego i społecznego, mogą się przekładać na rozwój turystyki.

Kolejne pytanie ankiety dotyczyło współpracy z innymi jednostkami terytorialnymi w ramach działań rewitalizacyjnych. Tylko pięć z analizowanych gmin współpracuje z innymi jednostkami. Są to: Starostwo Powiatowe, Ochotnicze Hufce Pracy, Ochotnicza Straż Pożarna, w ramach porozumienia międzygminnego – Gminy Lubelskiego Obszaru Funkcjonalnego i Stowarzyszenie powołane w celu realizacji Szlaku Jana III Sobieskiego. Jest to zjawisko niekorzystne z punktu widzenia turystyki, ponieważ dla jej rozwoju, zwłaszcza w zakresie tworzenia wspólnej infrastruktury i zintegrowanej, spójnej oferty, konieczne są często działania na większym obszarze, obejmującym powierzchnię nawet kilku gmin.

Następnie autorki zapytały: Czy w ramach programu rewitalizacji gmina podejmuje działania edukacyjne dla społeczności lokalnej? W przeważającej części gminy prowadzą

działania o charakterze informacyjnym na temat realizowanych działań rewitalizacyjnych oraz jednocześnie działania wskazujące możliwości włączania się mieszkańców w proces rewitalizacji. Potwierdzają to odpowiedzi na kolejne pytanie: Czy mieszkańcy są włączani w proces rewitalizacji? Większość gmin odpowiedziała na nie twierdząco. Mieszkańcy włączani są głównie poprzez uczestnictwo w konsultacjach społecznych na etapie opracowania lokalnych planów rewitalizacji. Organizowane są wtedy spotkania (wykłady, warsztaty), debaty, ankiety konsultacyjne czy spacerzy badawcze. A zatem udział społeczności lokalnych w procesie rewitalizacji sprowadza się przede wszystkim do kwestii informacyjno-konsultacyjnych.

W ostatnim pytaniu respondentzi zostali poproszeni o wymienienie – jeśli takie istnieją – innych podmiotów, poza organem samorządowym, które realizują programy rewitalizacji. W 19 przypadkach nie stwierdzono takich podmiotów, w pozostałych wskazano na domy kultury, lokalne grupy działania, kluby seniora, podmioty gospodarcze, Ośrodki Doradztwa Rolniczego, Ochotnicze Straże Pożarne, stowarzyszenia na rzecz rozwoju miejscowości. A zatem poziom partycypacji instytucji pozasamorządowych w procesach związanych z rewitalizacją nie jest wysoki.

Podsumowanie

Rewitalizacja jest narzędziem rozwiązywania różnorodnych problemów na obszarach kryzysowych, do których zalicza się także wiele obszarów wiejskich w Polsce. Jak pokazują badania, proces rewitalizacji polskiej wsi jest dopiero w fazie początkowej, a głównym impulsem do jego inicjacji było pojawienie się narzędzi wsparcia finansowego, przede wszystkim z funduszy unijnych przeznaczonych na ten cel, ale także uchwalenie w 2015 r. ustawy o rewitalizacji. Niemniej jednak już we wcześniejszych programach finansowych adresowanych do obszarów wiejskich zgłaszane były działania wpisujące się w zakres rewitalizacji. W województwie lubelskim proces rewitalizacji wsi, podobnie jak w innych regionach, jest na etapie wstępnym. Obecnie tylko 14 gmin, które odpowiedziały na ankietę zrealizowało lub realizuje projekty z tego zakresu, ale zgłoszonych jest 48 wniosków o dofinansowanie, co wskazuje na tendencję wzrostową.

Jedną z możliwych dróg w procesie rewitalizacji wsi jest rozwój turystyki, jako perspektywicznej dziedziny gospodarki, która stwarza możliwości rozwoju wizerunkowego, społecznego i ekonomicznego obszarów wiejskich. Rozwój ten powinien następować zarówno w aspekcie tworzenia infrastruktury i produktów turystycznych, jak i przygotowania mieszkańców wsi do podejmowania działalności pozarolniczej. W województwie lubelskim można wskazać pozytywne przykłady działań rewitalizacyjnych ukierunkowanych na rozwój turystyki, bazujących na lokalnym dziedzictwie historyczno-kulturowym, które zaowocowały wzrostem zainteresowania tymi obszarami przez turystów, aktywizacją społeczności wiejskiej oraz rozwojem przedsiębiorczości pozarolniczej. Jednakże działania takie mają charakter lokalny i nie stanowią ogólnego trendu. Na wielu obszarach, mimo istniejącego potencjału przyrodniczego i kulturowego dla rozwoju turystyki, nie podejmuje się wystarczających działań w kierunku jej rozwoju.

Aby jakiegokolwiek inwestycje w rozwój turystyki mogły zostać zrealizowane, konieczne są znaczne środki finansowe. Samorządy gminne w ostatnim czasie uaktywniły się w zakresie pozyskiwania środków z programów finansowych skierowanych na rozwój turystyki

i rewitalizacji obszarów w kierunku turystyki. Dotychczasowe inwestycje mogą być początkiem drogi w skutecznym rozwoju tej działalności. Nowe produkty i nowa infrastruktura stanowiąc będą nieodzowny trzon przemian w zakresie turystyki. Ważna wydaje się synchronizacja działań, powinny one być podejmowane na poziomie międzygminnym, tak aby cała Lubelszczyzna realizowała spójną koncepcję rozwoju branży turystycznej.

W latach 2004–2013 w województwie lubelskim z programów wsparcia finansowego wykorzystano ponad 1,5 mld zł na cele rewitalizacyjne, w tym rozwój turystyki, a realizowane projekty dotyczyły przede wszystkim poprawy stanu technicznego zabytków, rozwijania bazy turystycznej, systemu informacji i promocji turystycznej. W nowej perspektywie finansowej na lata 2014–2020 możliwe jest uzyskanie środków na kompleksowe działania rewitalizacyjne.

Obecnie gminy w większości są na etapie przygotowywania planów rewitalizacji, ale jak pokazuje liczba złożonych wniosków o dofinansowanie, zjawisko to nie jest jeszcze powszechne. Potwierdzają ten fakt badania ankietowe przeprowadzone przez autorki. W projektach rewitalizacji działania na rzecz rozwoju turystyki nie mają znaczenia priorytetowego, a raczej uzupełniającego. Planowane przedsięwzięcia mają zazwyczaj charakter pojedynczych projektów inwestycyjnych, związanych głównie z infrastrukturą turystyczno-rekreacyjną, bardzo mały jest udział oryginalnych, interesujących projektów, których celem byłoby tworzenie oferty turystycznej opartej na lokalnej tradycji i kulturze. Negatywnym zjawiskiem jest także brak działań strategicznych i kompleksowych skierowanych na rozwój turystyki, które zakładałyby zarówno działania inwestycyjne w bazę i produkty turystyczne, jak i edukacyjne oraz pomocowe dla społeczności lokalnej w zakresie włączania mieszkańców w przedsiębiorczość turystyczną. Bardzo ograniczony jest także poziom współpracy samorządów lokalnych z instytucjami zewnętrznymi oraz innymi gminami, w zakresie działań rewitalizacyjnych w ogóle, ale przede wszystkim w zakresie działań na rzecz rozwoju turystyki.

Stan zaawansowania procesów rewitalizacyjnych na obszarach wiejskich w województwie lubelskim, w tym działań na rzecz rozwoju turystyki, na obecnym etapie można ocenić jako niski. U podstaw istniejącego stanu rzeczy mogą leżeć takie przyczyny, jak: brak świadomości potrzeby i możliwości działań, brak koncepcji rewitalizacji, ogólna bierność społeczności wiejskiej, problemy z finansowaniem projektów, niedostateczny poziom edukacji środowiska wiejskiego i wsparcia w kwestii prowadzenia procesów rewitalizacji oraz niski poziom współpracy międzygminnej w ramach wymiany myśli i wspólnych działań. Zaobserwowane fakty skłaniają do wniosku, że główną potrzebą środowiska wiejskiego, jeśli chodzi o uaktywnienie procesów rewitalizacji, w tym w zakresie rozwoju turystycznego, oprócz zewnętrznego wsparcia finansowego jest szeroko zakrojona edukacja i wsparcie koncepcyjne.

Bibliografia

Audyty turystyczne województwa lubelskiego, 2015, Landbrand, Lublin.

Billert A., *Polityka rozwoju i rewitalizacja miast w Polsce, na tle standardów unijnych w zakresie planowania*, <http://www.urbanistyka.info> (dostęp 10.07.2017)

Bronisz U., Dybek Z., Jakubowski A., Tucki A. 2017, *Potencjał turystyczny województwa lubelskiego w 2015 roku*, Urząd Statystyczny, Lublin.

- Brożek M.**, 2011, *Odnowa wsi – kształtowanie nowej przestrzeni, doświadczenia bawarskie*, [w:] J.M. Pijanowski (red.), *Podniesienie jakości kształcenia akademickiego w zakresie geodezyjnego urządzania obszarów wiejskich w oparciu o doświadczenia praktyki i szkolnictwa wyższego Bawarii*, Wydział Inżynierii Środowiska i Geodezji UR, Kraków, s. 38–40.
- Heffner K.**, 2016, *Zmiany przestrzenne na obszarach wiejskich w Polsce w okresie transformacji i i po wejściu do Unii Europejskiej*, [w:] K.Heffner, B.Klemens (red.), *Obszary wiejskie. Wiejska przestrzeń i ludność, aktywność społeczna i przedsiębiorczość*, Studia KPZK PAN, t. CLXVII, Warszawa, s.12–27.
- Kamińska W.**, 2010, *Przestrzenne zróżnicowanie kapitału ludzkiego i społecznego na obszarach wiejskich woj. świętokrzyskiego*, [w:] W. Kamińska, K. Heffner (red.), *Kapitał ludzki i społeczny w procesie rozwoju obszarów wiejskich*, Studia KPZK PAN, t. CXXVI, Warszawa, s.120–143.
- Maj H.**, 2011, *Rolnictwo*, [w:] W.J. anicki (red.), *Województwo lubelskie. Środowisko – społeczeństwo – gospodarka*, Norbertinum, Lublin, s. 134–147.
- Miszczuk A.**, 2013, *Uwarunkowania peryferyjności regionu przygranicznego*, Norbertinum, Lublin.
- Miśkiewicz M.**, 1981, *Mazowsze wschodnie we wczesnym średniowieczu*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Musianowicz K.**, 1960, *Granica mazowiecko-drehowicka na Podlasiu we wczesnym średniowieczu*, *Materiały Wczesnośredniowieczne*, 5, s.187–230.
- Myna A.**, 1994, *Kościół prawosławny i greckokatolicki na południowym Podlasiu*, [w:] T. Wilgat (red.), *Przewodnik wycieczkowy Ogólnopolskiego Zjazdu PTG*, TWWP, Lublin, s. 83–88.
- Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia 2007–2013*, 2008, Wytyczne Ministra Rozwoju Regionalnego w zakresie programowania działań dotyczących mieszkalnictwa, Minister Rozwoju Regionalnego, Warszawa.
- Pozyskanie nowych wskaźników z zakresu planowania przestrzennego i budownictwa mieszkaniowego przydatnych do oceny dostępności i jakości usług publicznych, raport końcowy*, 2015, Centrum Badań i Edukacji Statystycznej GUS, <http://stat.gov.pl/statystyka-regionalna/statystyka-dla-polityki-spojnosci/statystyka-dla-polityki-spojnosci-2013–2015/badania/dezagregacja-wskaznikow-z-zakresu-uslug-publicznych/>
- RPO WL, Regionalny Program Operacyjny Województwa Lubelskiego na lata 2014–2020, 2015, Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego, Departament Zarządzania Regionalnym Programem Operacyjnym, http://rpo.lubelskie.pl/dw_efs/dokument-20regionalny_program_operacyjny.html
- Rodzoń J. Wesołowska M.**, 2013, *Wewnętrzne uwarunkowania rozwoju obszarów wiejskich w województwie lubelskim*, *Acta Universitatis Lodzianis, Folia Geographica Socio-Economica*, 13, Łódź, s. 133–151.
- Rosner A.**, 2012, *Zmiany rozkładu przestrzennego zaludnienia obszarów wiejskich. Wiejskie obszary zmniejszające zaludnienie i koncentrujące ludność wiejską*, IRWiR PAN, Warszawa.
- Szczęsna J., Gawrysiak L., Pytka P.** 2011, *Obiekty sakralne i święta religijne różnych wyznań we wschodniej Lubelszczyźnie, jako walory turystyczne regionu*, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Ekonomiczne Problemy Usług*, 66, s. 327–343.
- Szczęsna J., Wesołowska M.**, 2015, *Tourism as a Chance for Development of Peripheral Rural Areas within the Eastern Part of Lubelskie Voivodship*, *Barometr Regionalny. Analizy i prognozy*, 13, 1, Zamość, s. 85–90.
- Uchwała nr VIII/32/Rady Gminy Hanna z dnia 22 lipca 2015 w sprawie zatwierdzenia Programu Rewitalizacji Miejscowości Hanna
- Ustawa z dnia 9 października 2015 o rewitalizacji, Dz. U. 2015, poz. 1777.

Wesołowska M., 2007, *Temples – Witnesses of Multiconfessionalism of Eastern Communes in Lubelskie Voivodship*, [w:] W. Janicki (red.), *European Multiculturalism as a Challenge – Policies, Successes and Failures*, Lublin, s. 281–291.

Wilczyński M., 2003, *Odnowa wsi perspektywą rozwoju obszarów wiejskich w Polsce*, Fundacja Fundusz Współpracy Agro-Info, Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich Oddział w Poznaniu, Poznań.

Wójcik M., 2017, *Opowiedzieć wieś – obudzić „miejsce”*, [w:] M. Wójcik (red.), *Tożsamość i „miejsce”*. *Budzenie uspiętego potencjału wsi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 7–16.

www.mapadotacji.gov.pl/

[www.mr.gov.pl/strony/zadania/polityka-rozwoju-kraju/rewitalizacja/krajowe-centrum-wiedzy- o-rewitalizacji/ czym-jest-rewitalizacja](http://www.mr.gov.pl/strony/zadania/polityka-rozwoju-kraju/rewitalizacja/krajowe-centrum-wiedzy-o-rewitalizacji-czym-jest-rewitalizacja)

Załącznik do uchwały Nr CV/2123/2016 Zarządu Województwa Lubelskiego z dnia 31 maja 2016 r.

Załącznik nr 2 do uchwały Nr CLXIV/3329/2017 Zarządu Województwa Lubelskiego z dnia 21 lutego 2017 r.

Żbikowski J., Stelmach M., 2007, *Wybrane aspekty rozwoju turystyki w województwie lubelskim*, [w:] J. Bergier, M. Stelmach (red.), *Kierunki rozwoju turystyki w województwie lubelskim*, PWSZ, Biała Podlaska, s. 43–58.

Summary

Tourism is one of the most dynamically developing branches of the economy in the world. In Poland, such phenomenon is particularly observed in cities and environmentally attractive areas. Despite its richness and diversity, historical and cultural potential of the Polish rural areas is relatively weakly considered in the development of tourism. Meanwhile, tourism offers a chance for the development of rural areas and to solve their contemporary problems. Development of the tourist function is however conditioned by adjustment of rural areas to the purposes of tourism in the scope of revitalization processes.

The Lubelskie Voivodeship is characterized by considerable prevalence of rural areas and occurrence of all typical associated issues, intensified by the region's peripheral character. Such location, however, can prove to be an asset in tourism development. Cultural values combined with weakly transformed natural environment provide for considerable potential of the area.

Conducting revitalization of rural areas towards the development of tourism largely depends on the possibilities of obtaining EU financial support. Since Poland's accession to the EU, i.e. 2004, beneficiaries from rural areas of the Lubelskie Voivodeship have implemented projects of more than 1.5 billion PLN. In the new financial perspective for the years 2014–2020, rural communes of the Lubelskie Voivodeship have submitted 48 applications for co-financing revitalization measures, corresponding to 25% of communes. Thus, revitalization measures in rural areas are still not broadly implemented. This fact is confirmed by the survey performed by the Authors. The study also showed that measures for tourism development are not of priority importance, but rather supplementary to revitalization projects. The planned undertakings usually have the nature of single investment projects, particularly related to tourist and recreation infrastructure. The contribution of original, interesting projects aimed at creating tourist offer based on local tradition and culture is marginal. A negative phenomenon is also lack of strategic and complex measu-

res aimed at tourism development. These would enhance stipulating investment in the tourist base and products, along with educational and support measures for the local community (i.e. residents' inclusion in tourist entrepreneurship). These findings suggest that next to financial support, the main need of the rural environment in terms of activating revitalization processes in terms of tourism development is extensive education and conceptual support.